

Murber Ibolya

FORRÁSKIADÁS A HAGYOMÁNYOS
ÉS AZ ÚJ DIPLOMÁCIATÖRTÉNET-ÍRÁS HATÁRÁN

Az első Osztrák Köztársaság külügyi
dokumentumainak forrásgyűjteménye

Egy olyan közel negyven esztendő óta igénybe vevő megaprojekt lezárulásakor, amelynek eredményeként XII+1 kötetnyi osztrák külügyi irat vált elérhetővé, illik megállni egy pillanatra és visszatekinteni a múltba, illetve előretekinteni a jövőbe is. Ilyenkor nemcsak a kiadás tudományos és technikai kivitelezésében résztvevő személyek, hanem az elkészült forrásokat hálával fogadó és forgató szakközönség is meglepedettséget és örömet érez, élvezni az elvégzett – és igazán nem kevés – munka gyümölcsét. A nagy volumenű projekt, az ADÖ-sorozat (Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938. [Az Osztrák Köztársaság külpolitikai dokumentumai 1918–1938]) ötlete 1975-ben született. Rudolf Neck, az Osztrák Országos Levéltár akkori főigazgatója úgy vélte, hogy az Első Köztársaság minisztertanácsi jegyzőkönyveinek forráskiadása mellett szükség lenne a két világháború közötti osztrák külügyi iratok kiterjedt és szisztematikus forráskiadására is.¹ Közel két évtized telt el az ötlet megszületése és az I. kötet 1993-as megjelenése között. A vállalkozás kezdetekor tíz kötetet terveztek, szerencsére azonban minden anyagi nehézség és megszorítás ellenére végül tizenkét kötet kiadására került sor a projekt 2016-os lezárásáig. Az ADÖ-sorozatba illeszkedve 2007-ben még napvilágot látott egy több mint egy tucat tanulmányt tartalmazó tudományos kötet is.² A többségében osztrák szerzők³ az 1918–1955 közötti osztrák külpolitikát meghatározó fordulópontokat és kérdéseket elemezték.

¹ *Gertrude Enderle-Burcel: Lust und Frust des Edierens Gedanken zu dreißig Jahren Edition der Ministerratsprotokolle der Republik Österreich.* In: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Forschungen zum Nationalsozialismus und dessen Nachwirkungen in Österreich. Hrsg. Brigitte Bailer. Wien 2012. 297–312., itt: 304.

² *Klaus Koch – Walter Rauscher – Arnold Suppan – Elisabeth Vyslonzil: Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919–1955. Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938. Sonderband.* Wien 2007.

³ Négy nem osztrák történész volt a 14 tanulmány szerző között. Az egyikük Bátonyi Gábor, az brit Bradford Egyetemen oktató magyar történész volt. Magyar kötődése van Oplatka András Svájcban élő, magyar származású újságíró-történésznek is. A szerb történetírást Zoran Janjetović, a belgrádi Modernkori Történeti Intézet (Institut za noviju istoriju Srbije) vezető történésze, a cseh pedig Miroslav Kunštát, a prágai Károly Egyetem oktatója képviselte.

2016-ban jelent meg az utolsó két kötet, amelyek külső megjelenésükben is szinte teljesen megegyeznek az előzőekkel.

Ez a közel negyven esztendő nemcsak egy ember életében, hanem a történetírásban is hosszú időnek számít. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük a nemzetközi kapcsolatok radikális átalakulását az utóbbi évtizedekben, ez idő alatt a hidegháborúval a kétpólusú világ is véget ért. Nemcsak a közép- és kelet-közép-európai országok keresik azóta helyüket a dinamikusan változó nemzetközi környezetben és a teljesen globálissá vált neoliberais gazdasági térben, hanem ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan a történetírás is számos paradigmaváltáson (mint például a „cultural turns” és „spatial turns”) is túljutott. Az elméleti és módszertani megközelítések változása természetesen nem hagyta érintetlenül a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó diplomáciatörténetet sem. Az utóbbi évtizedben kezdett körvonalazódni, elsősorban az angolszász történészek tevékenységének eredményeként az úgynevezett „új diplomáciatörténet” (new diplomatic history), vagy a „neue internationale Geschichte”, amely ennek a történettudományi részdiszciplínának a német nyelvterületi változata.

Az új diplomáciatörténet – mint ahogy a hagyományos diplomáciatörténet – is az államok közötti kapcsolatokat vizsgálja, azonban az elemzés módszerében és forrásaiban jelentős eltérések figyelhetők meg. Míg a hagyományos diplomáciatörténet elsősorban az állami szintű, külügyi apparátus által véghezvitt államközi interakciókat és elsősorban azok politika- és gazdaságtörténeti hatásait írja le, addig az újabb megközelítés a társadalomtudományoktól kölcsönzött módszerek és elméletek segítségével új kérdéseket és megközelítéseket tesz lehetővé. Az elemzések fókusza a diplomácia eszköztárára és szereplőire, illetve ezek kulturális, politikai és szociális kontextusára irányul. Nagyban támaszkodik a „cultural studies” eszköztárára, illetve a transznacionális (transnational history) és egyre gyakrabban globális (global history) megközelítésnek köszönhetően az állami és nem állami szereplők kölcsönös, közvetett vagy közvetlen interakcióira fókuszál. A nemzeti keretekre szorítókozó politikatörténeti narratívákon és a külügyi államigazgatás történetén túllépő elemzések elsősorban az állami és nem állami szereplőket, illetve azok kapcsolati hálóját (network analysis), kulturális meghatározottságát, identitását (cultural studies, gender theories), módszereit, attitűdjét, nyelvezetét, szimbólumait, normáit stb. vizsgálják.

Az 1980–1990-es évek fordulóján az angolszász történettudományban megjelenő, majd jó évtizedes késéssel a német nyelvterületen is nagy hatást gyakorolt⁴ cultural turn⁵ hatására a nemzetközi mainstream történetírás az ezredfordulót

⁴ Doris Bachmann-Medick: Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften. 5. Auflage mit neuem Nachwort. Hamburg 2014.

⁵ Frederic Jameson: The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983–1998. London 1998.

követően egy bizonyos szintig elhatárolódott a nemzetközi kapcsolatok állami szereplőinek vizsgálatától, de legalábbis eltávolodott attól. Az új kultúrtörténeti megközelítések új teóriák és módszerek megjelenéséhez vezettek a diplomáciatörténetben is.⁶ Ezek az új megközelítések már nem azokra a kérdésekre fókuszálnak elsősorban, hogy „mit?” és „milyen következménnyel?”, hanem az interakciók mögötti cselekvési mechanizmusokat és személyeket, azok motivációs kereteit veszik górcső alá. Az új kutatási kérdések arra keresik a válaszokat, hogy a nemzetközi kapcsolatokban az interakciók „ki által?”, „milyen eszközzel?”, „milyen kapcsolati hálóban?” és „milyen szinten?” formálódnak. Miközben mindvégig törekszenek az ezek mögött meghúzódó kulturális kontextus felfedésére, ami a cultural turn és a spatial turn paradigmaváltásoknak megfelelően a cselekvő személyeknek a „Kultúra” és a „Tér” kontextusában való elhelyezésén alapul.

Az euroatlanti mainstreamnek, az új külpolitikai kapcsolatokkal foglalkozó történeti iskoláknak azonban megváltozott a klasszikus külpolitikai dokumentumokhoz fűződő viszonya is, hiszen elsősorban más forrásbázisra alapozva dolgoznak. 1980-ban Walter Goldinger, az Osztrák Országos Levéltár akkori főigazgatója még úgy fogalmazott egy forráskiadás előszavában, hogy „a modern kori történettudomány számára a levéltári forrás minden további kutatás számára a legnagyobb jelentőséggel bír és ezek forráskiadása a tudományos életben multiplikátor funkcióval bír”.⁷ Ez a gondolat valóban megállta helyét a hagyományos diplomáciatörténeti kutatás világában, azonban a posztmodern „új diplomáciatörténete” számára egyéb, korábban nem relevánsnak tartott források, önéletrajzok, biográfiák, kultúrtörténeti források, korabeli sajtó, irodalmi alkotások stb. egyre nagyobb jelentőséget kapnak a korábbi levéltári források dominanciájával szemben.

A jelen tanulmányban ismertetésre kerülő forráskiadás kötetei, ha nem is kizárólagosan, de elsősorban a hagyományos diplomáciatörténeti kutatásokat folytató szakemberek számára jelentenek kiindulópontot és áttekintést az első Osztrák Köztársaság külpolitikai tevékenységéhez. Ez azonban nem a szerkesztők hibája, hanem egyszerűen annak köszönhető, hogy megváltozott a külügyi kapcsolatokkal foglalkozó kutatók forrásigénye és forráskezelése. Ugyan ki vállalhat garanciát egy közel négy évtizedes, nem kevés anyagi és szellemi forrást

⁶ Jürgen Wilfried Loth: Osterhammel. Internationale Geschichte: Themen – Ergebnisse – Aussichten. München 2000. Peter Haslinger egy újabb tanulmányában plasztikusan foglalta össze a spatial turn hatását a közép- és kelet-európai historiográfiára. Lásd *Peter Haslinger: Der spatial turn und die Geschichtsschreibung zu Ostmitteleuropa in Deutschland*. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, Themenheft Grenzen und Räume: Neue Forschungen und Forschungsimpulse. Hrsg. Tatjana Tönsmeier. Marburg 2014. 74–95.

⁷ Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei 1932–1934. Hrsg. Walter Goldinger. Wien 1980. 7.

felemésztő projekt aktualitásáért és korszerűségéért a „digital humanities” és a gyorsan változó interdiszciplináris posztmodern történetírás idején?

Az 1970-es évekbeli ötlet tárgyasulásához több tényezőnek kellett egyszerre megvalósulnia. Egy nagy volumenű, külpolitikai vagy akár belpolitikai állami döntéseket és azok következményeit bemutató és feldolgozó projekthez ugyanis nem elegendő egy ambiciózus ötlet és egy professzionális team, feltétlen szükség van elkötelezett politikai akaratra és nem utolsó sorban a stabil és tervezhető pénzügyi háttérre is. Az ADÖ-sorozatnál a feltételek kedvező konstellációja 1990 nyarára alakult ki, ahogy erről Arnold Suppan, a sorozat felelős szerkesztője, az I. kötet előszavában írt.⁸

Az 1945 utáni osztrák történetírás hagyományosan a két világháború közötti belpolitikával foglalkozott. Arra kereste a választ, hogy miként és miért fragmentálódott az osztrák társadalom, miért alakultak ki az egymással szinte kibékíthetetlenül szemben álló politikai táborok, illetve mi vezetett az 1938-as Anschlusshoz, míg a külpolitikai keretek vizsgálata csupán a belpolitikai folyamatok rekonstruálhatóságát szolgálta. Emögött a Második Köztársaság azon politikai konszenzusa állt, amely kezdetben egyöntetűen az 1918–1938 közötti politikai kultúrától való elhatárolódására, a politikai táborok konfrontációjának elutasítására épült. Ennek következtében az osztrák történetírás a két világháború közötti külpolitikai forráskiadás és politikatörténeti feldolgozás tekintetében elmaradt az európai átlagtól.

A két világháború közötti külpolitikai dokumentumok forráskiadásának eközben hosszú évtizedekre visszatekintő múltja volt és van Európában és az USA-ban is. A nagyhatalmak közvetlenül a második világháborút követően megkezdték az 1918 és 1939 közötti külpolitikai dokumentumaik kiadását. A sort az Egyesült Államok külügyminisztériuma kezdte, amely 1946-tól jelentette meg sorozatát *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1919–1939* címmel.⁹ Egy évvel később indították útjára az Oxfordi Egyetem történészei az angol külügyminisztérium dokumentumait bemutató *Documents on British Foreign Policy 1919–1939* huszonegy kötetes forráskiadását.¹⁰ A német két világháború közötti külpolitikai forráskiadás 1950-ben kezdődött. A német külügyminisztérium két világháború között keletkezett dokumentumaira épült az *Akten zur deutschen Außenwärtigen Politik 1918–1945* sorozat, amely vastag kötetek sokaságát jelenti a szakemberek legnagyobb

⁸ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938. Band I. Selbstbestimmung der Republik. 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919. Hrsg. Klaus Koch – Walter Rauscher – Arnold Suppan. Wien 1993. (a továbbiakban: ADÖ I.)

⁹ Ezek ma már digitálisan is elérhetők, például a Wisconsin-Madison Egyetem könyvtárának a szerverén (<http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=browse&scope=FRUS.FRUS1>, letöltés 2017. aug. 15.)

¹⁰ Ezek ma digitálisan szintén elérhetők, például a kanadai fenntartású nonprofit könyvtár Internet Archive jóvoltából (<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.276400>, letöltés 2017. aug. 15.).

öröme.¹¹ Emellett ebből a forráskiadásból 1957-től Londonban is napvilágot látott egy angol nyelvű válogatás, amely az 1933–1945 közötti időintervallumra fókuszál *Documents on German Foreign Policy 1918–1945* címmel.¹² Egy olasz történészekből álló bizottság munkájának eredményeként 1952-től indult az azóta sokkötetes dokumentumgyűjtemény *Il Documenti diplomatici italiani 1861–1943* címmel, amelyben a két világháború közötti olasz külügyi dokumentumok válogatása is helyet kapott.¹³ A francia idevágó dokumentumgyűjtemény I. kötetének *Documents diplomatiques français 1932–1939* kiadása 1964-ben kezdődött és 1981-ben ért véget a XXXII. kötettel. Az 1920–1932-es időszakot tárgyaló dokumentumgyűjtemény kiadása 1982-ben indult, és még ma is tart, jelenleg a X. kötetet dolgoznak, amely az 1924-es esztendő dokumentumait taglalja. A szovjet-orosz külpolitikai dokumentumkiadás 1956-ban kezdődött és az 1918–1942 közötti évekre vonatkozóan huszonöt kötetben jelent meg *Dokumenty vnesnej politikiy SSSR* címmel.

Az eddig felsorolt forráskiadások közös jellemzője az állami finanszírozás volt, gyakran a külügyminisztérium égisze és keretei között zajlottak, zajlanak a munkálatok. Az osztrák ADÖ-sorozat azonban ettől eltért, mivel az osztrák külügyminisztérium nem vállalta fel saját keletkeztetésű dokumentumainak kiadását. A projekt anyagi háttérét részben az osztrák Tudományos és Kutatási Minisztérium, illetve az Ausztriában a tudományos kutatások egy fő finanszírozójaként funkcionáló Osztrák Tudományos Alap (Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung, FWF) biztosította.

Számos ország külpolitikai forráskiadásáról alapos és aktuális tájékoztatást kaphatunk az International Editors of Diplomatic Documents honlapján.¹⁴ Ezen a honlapon a két világháború közötti magyar külpolitikai forráskiadások ugyan nem szerepelnek, azonban mindenképpen meg kell említeni legalább három, a ma történelmi számára is nagy haszonnal forgatható kiadványt. Az MTA Történettudományi Intézet kiadásában 1965 és 1982 között az Akadémiai Kiadónál megjelent, öt kötetet kitevő *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* című munkát méltán tekinthetjük a korszak legjelentősebb magyar külpolitikai dokumentumgyűjteményének, még ha az első világháború utáni első évtized forrásai teljesen ki is maradtak. A másik meghatározó forráskiadás az 1967-ben a Magyar Országos Levéltár égisze alatt megjelent 1927–1931 közötti diplomáciai

¹¹ Nem is lepődünk meg azon, hogy ez is hozzáférhető ingyenesen az interneten. A müncheni bajor tartományi könyvtár DIGI 20 elektronikus felületén (http://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00045949_00011.html, letöltés 2017. aug. 15.).

¹² A kanadai Internet Archive honlapján ez is teljes szövegkeresés opcióval elérhető (<https://archive.org/details/documentsongerma014726mbp>, letöltés 2017. aug. 15.).

¹³ Az olasz külügyminisztérium honlapján keresztül ez a dokumentumgyűjtemény is elérhető digitálisan (<http://www.farnesina.ipsz.it/series/>, letöltés 2017. aug. 16.).

¹⁴ <http://diplomatic-documents.org/index.php> (letöltés 2017. aug. 16.).

dokumentumválogatás Karsai Elek szerkesztésében,¹⁵ amely ezt a kronológiai hiást igyekezett betölteni. Egy évvel később jelent meg az MTA Történettudományi Intézetének gondozásában a *Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944* című forráskiadvány,¹⁶ amely a magyar–német kapcsolatok diplomáciai irataiba enged bepillantást. A rendszerváltást követően egyéb állami finanszírozású és intézetileg szervezett, két világháború közötti időszakot átfogó forráskiadás megjelentetésére már nem került sor, főként a politikai akarat és a pénzüke miatt. Így az ezredfordulót követően a magyar–német–osztrák két világháború közötti diplomáciai kapcsolatokról csupán „magánvállalkozásban” készített forrásgyűjtemények láttak napvilágot. Tilkovszky Loránt 2002-ben adott ki egy válogatást a budapesti osztrák követség 1933–1938 közötti dokumentumaiból.¹⁷ 2017-ben jelent meg Németh István szerkesztésében a *Német diplomáciai iratok Magyarországról (1918–1934) I–II.* című forrásgyűjtemény, amelyben a szerző saját németországi levéltári gyűjtéseinek eredményeit publikálta.

Minden modern korrallal foglalkozó forráskiadás közös jellemzője – függetlenül a kiadásért felelős intézettől, személytől, finanszírozástól –, hogy csupán a rendelkezésre álló iratok törtrészének megjelentetésére van mód. A két világháború közötti diplomáciai–külpolitikai kapcsolatok tekintetében ugyanis a levéltárakban, gyűjteményekben fellelhető korabeli dokumentumok köre szinte áttekinthetetlen folyóméternyi iratmennyiséget tesz ki, még az olyan kis országok esetében is, mint Ausztria vagy Magyarország. A nagy kérdés mindig az, hogy melyik dokumentumot – milyen megfontolásból és prekonceptióból – vegye figyelembe a szerkesztőbizottság, és melyiket hagyja figyelmen kívül? Az ADÖ-sorozat dokumentumválogatásának nehézsége és szakmai felelőssége azzal is összefüggött, hogy a sorozat útnak indításakor nem létezett a két világháború közötti osztrák külpolitikát összefoglalóan elemző szintézis. Sajnálattal konstatálható, hogy 1993 óta ebben a tekintetben a helyzet nem sokat javult. A korszak külpolitikája iránt azóta sem nőtt meg látványosan az érdeklődés az osztrák történészek körében. Rész témákról születtek ugyan kiadványok, de a külügyi események csak a belpolitikai történések háttéréként, kulisszájaként kerülnek bemutatásra. Ebből a perspektívából nézve még nagyobb és dicséretesebb az ADÖ-sorozat azon vállalkozása, hogy kiválasztják, és ezáltal kanonizálják is azokat a külügyi iratokat, amelyek a két világháború közötti osztrák diplomácia meghatározó elemeit és

¹⁵ A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1. – 1931. augusztus 24. Iratok az ellenforradalom történetéhez. Szerk. Karsai Elek. Bp. 1967.

¹⁶ Ránki György et al.: A Wilhelmstrasse és Magyarország: német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Bp. 1968.

¹⁷ Tilkovszky Loránt: Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelési és helyzetelemzése 1933–38. évi politikai jelentéseiben. Bp. 2002. A szerző erről a kötettről készült recenzióját lásd Külügyi Szemle 2. (2003) 3. sz. 201–208.

lépéseit visszatükrözik. Az egyes kötetek elején lévő tudományos bevezetés minden Ausztria két világháború közötti történelmével foglalkozó történész számára nagy haszonnal forgatható, hiszen a szerkesztők felvázolták az adott kötetben bemutatott időintervallum osztrák külpolitikai vonalvezetésének rövidebb-hosszabb, szakszerű, további szakirodalmi utalásokkal ellátott összefoglalását. Ezek a bevezető tanulmányok az ADÖ-sorozat legnagyobb erényei közé tartoznak, még akkor is, ha számos témakör kimaradt belőlük, vagy kisebb figyelmet kapott, mint azt esetleg az adott kérdésben tájékozottabb olvasó remélte.

Az ADÖ-sorozat kiadása még a hagyományos diplomáciatörténet időszakában indult az 1990-es évek elején, de a szerkesztőgárda már ekkor is arra törekedett, hogy a kiadványok széles levéltári forrásmerítésre támaszkodjanak. A kiválasztott dokumentumok körét kibővítették, így nemcsak a szűken vett diplomáciai külképviseletek és a külügyminisztérium közötti levelezésre, illetve a külügyi apparátus döntéshozatalára koncentráltak. Éppen úgy olvashatunk a kötetekben az Osztrák Országos Levéltár, Köztársasági és Hadtörténeti Levéltárának anyagai mellett az Osztrák Parlamenti Levéltárban fellelhető dokumentumokat, mint ahogy különböző bizottsági és minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiválasztott példányai is fellelhetők bennük. Az ADÖ-sorozat utolsó kötetei esetében azonban már megfigyelhető, hogy a szerkesztők kezdeti intencióival ellentétben egyre inkább szűkült a kiválasztott dokumentumok merítési köre, s már szinte kizárólag a Köztársasági Levéltár (Archiv der Republik) Új Politikai Levéltárából (Neues Politisches Archiv) és a külügyi képviseletek iratanyagából válogattak.

Az I. kötet bevezetőjében Klaus Koch, a sorozat állandó szerkesztőtársa, önálló fejezetben mutatta be az ADÖ-sorozat felépítését, az egyes dokumentumok formai szerkezetét, az átírásokat, a levéltári jelzetek feloldását stb. Ezek a formai alapszabályok mind a tizenkét kötet esetében érvényben maradtak, ami nemcsak megkönnyíti a tájékozódást, hanem biztosítja a forráskiadás magas szakmai színvonalát is. Koch felsorolta a „források körét és a kiválasztás kritériumai”¹⁸ alfejezetben azokat a levéltári fondokat, amelyekből a szerkesztőbizottság válogatott. Azonban a kétoldalas felsorolás ellenére is hiányérzet keletkezhet a levéltári kutatáshoz szokott olvasóban, mert nem szerepel az egyes fondok esetén az iratmennyiség iratfolyóméterben történő vagy legalább dobozszámnyi megjelölése. Ez lehetővé tette volna, hogy legalább elképzelésünk legyen az átnézett iratmennyiségről, a befektetett munka dimenzióiról. A kötetekben felhasznált levéltári iratok lelőhelyeiről csak egy rövid, szűkszavú listát olvashatunk mindenfajta részletesebb leírást mellőzve. Példaként álljon itt, hogy több levéltári fond esetében csak a „hagyatékok” (Nachlässe) megnevezés szerepel, pedig sokat segítené a téma

¹⁸ ADÖ I. 12–13.

íránt érdeklődő kutatónak, ha tudhatná, mely személyek hagyatékában lehet célirányosan további információk után kutatni. A tizenkét kötetben a kiválasztott dokumentumok leggyakoribb típusai a jegyzőkönyv, az utasítás, a beszámoló, a jegyzék és a rendelkezés voltak. Jelen munka szerzője – levéltári tapasztalatai alapján – azonban úgy véli, hogy az ilyen terjedelmes, többoldalas, a témát átfogóan bemutató szövegek mellett szerencsés lett volna a válogatás során figyelembe venni a rövid, frappáns és sűrített információval rendelkező táviratokat is. Az első világháború egyik leggyorsabb és leghatékonyabb kommunikációs formájának számító távirat ugyanis a háború utáni időszakban is megőrizte jelentőségét a külpolitikai döntési folyamatokban. Különösen a világháború utáni évek gyorsan változó politikai környezetében kaptak nagy jelentőséget a táviratokban gyorsan érkező információk a döntési folyamatban.

Szerencsés módon a kötetekben szereplő dokumentumokat keletkezési idejük szerint, kronológiai sorrendben, folyamatos számozással közölték. Az I. kötet az 1. dokumentumot közli, a XII. kötet pedig az 1970. dokumentummal ér véget. Az egyes kötetekben való tájékozódást a rövidítések jegyzéke, illetve az alapos tárgy-, hely- és névmutató is megkönnyíti. Az utolsó kötetek esetében a mellékletben felsorolták azon országok aktuális állam- és kormányfőinek, illetve külügyminisztereinek jegyzékét is, amelyekkel az adott kötetben szereplő dokumentumokban találkozhattunk.

Mire is szolgál az ilyen jellegű forráskiadás? Átfogó képet adhat azokról a témakörökről, problémákról, amelyek a korszak (kül)politikai döntéshozóit foglalkoztatták, és amelyek ismerete mindenképpen szükséges a korszakkal foglalkozó történész számára. Egy bizonyos szintig megspórolhatja egy-egy témakör feltárása kapcsán a személyes levéltári kutatás idő- és energiabóli feladatát. Természetesen csak egy bizonyos pontig. Az ADÖ-sorozat is azon forráskiadások közé tartozik, amelyek nem tüntetik fel az adott dokumentum teljes levéltári jelzetét. Hiába adja meg az adott fond számát, esetlegesen a fasciculust is, de a dobozszámot sehol sem közli. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a levéltári jelzet bizonyos elemei, így a dobozszámok is változhatnak egy esetleges átrendezés során. Másrészt ezek hiánya miatt a kutató nem tud a levéltárban, helyszíni előmunkálatok nélkül további, témába vágó dokumentumokat tartalmazó dobozokat kikérni. Pedig ezzel nemcsak idő, hanem felesleges munka is megspórolható lenne mind a kutató, mint a levéltár munkatársai számára.

Az ADÖ-sorozat tartalmi ismertetése előtt mindenképpen ki kell térni a szerkesztők személyére, továbbá szót kell ejteni a munkálatokért felelős bécsi intézetről is. A szerkesztőbizottság doyenje Arnold Suppan a Bécsi Egyetem Délkelet-Európa Tanszékének nyugalmazott professzora, az Osztrák Tudományos Akadémia volt elnökhelyettese, aki számtalan tudományos munkában mutatta

meg nemcsak az osztrák, hanem a kelet-közép-európai 20. századi történelemben való jártasságát is. A szerkesztők közül ő rendelkezik – koránál fogva is –, a legrégebbi és legintenzívebb magyar kapcsolatrendszerrel. Ennek kezdetei még az 1970-es évekre nyúlnak vissza, amikor Suppan az azóta legendás hírnevű Richard Plaschka professzor tanársegédjeként többször járt Magyarországon. Suppan a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották és a német nyelvű Andrassy Gyula Egyetem alapító oktatói közé tartozik. A szerkesztőbizottság egyetlen női történésze Elisabeth Vyslonzil főként a VIII. és X. kötet munkálataiban vett részt intenzíven. A történésznő 1988–2005 között a bécsi Kelet- és Délkelet-európai Intézet munkatársa, majd 2005–2008 között igazgatója volt. Ez az intézet volt 2008-ig az ADÖ-sorozat felelőse. Ekkor beolvastották az Osztrák Tudományos Akadémia Újkori és Legújabb kori Intézetébe (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung, ÖAW INZ), ahova vitte magával az ADÖ-sorozat kiadásának feladatát is. Klaus Koch és Walter Rauscher osztrák történészek a kezdetektől a szerkesztőbizottság tagjai voltak, ők is a bécsi Kelet- és Délkelet-európai Intézet munkatársaiként kezdték az ADÖ-forráskiadást, jelenleg az Akadémia Újkori és Legújabb kori Intézetében dolgoznak. Az első hét kötetet két bécsi kiadó, a Verlag für Geschichte und Politik és az R. Oldenbourg Verlag együttesen jelentette meg 2009-ig. Miután azonban 2006-ban ez a két bécsi kiadó beleolvadt a legnagyobb osztrák tankönyvkiadóba, a Veritasba, 2009-től a forráskiadvány kiadását a Tudományos Akadémia saját kiadója, a Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften vállalta magára.

Egy tizenkét kötetes, több ezernyi oldalt és 1970 dokumentumot tartalmazó forráskiadványt tartalmilag ismertetni nem egyszerű feladat. Ha cseh vagy horvát történész írná le gondolatait a projekttel és a sorozattal kapcsolatban, akkor minden bizonnyal nagy hangsúlyt fektetne hazája és Ausztria két világháború közötti kapcsolataira. Mivel azonban ezt a recenziót magyar történész írja, a tartalmi rész ismertetésénél elsősorban a magyar–osztrák államközi kapcsolatok hullámvázának és csomópontjainak bemutatására fókuszál, miközben röviden jellemzi az adott időintervallum meghatározó osztrák külpolitikai elképzeléseit is.

Az Osztrák–Magyar Monarchia, a dualista államalakulat 1918 késő őszen megszűnt létezni. Noha 1914 nyarán a világháborút elindító hadüzenetet a Monarchia küldte Szerbiának, és a fegyverszünetet 1918. november 3-án Padovában Viktor Weber von Webenau, a Monarchia tejhatalmú megbízottja írta alá, az utódállamok közül a Párizs környéki béketárgyalások során csupán az egykori vezető államokat, Ausztriát és Magyarországot tekintették a háború vesztesének. A háború során elszenvedett veszteségekkel párhuzamosan 1916-tól egyre nőttek a birodalom két fele közötti érdekellentétek és feszültségek, amelyek 1918 őszére olyan szintet értek el,

hogy a két új és önállóvá vált állam vezetése gyakorlatilag alig-alig foglalkozott a dualizmus kori partnerével. Mindkét állam időközben köztársasággá, népköztársasággá vált, és az első hónapokban a más irányú és fajsúlyosabb gondok felülírták nemcsak a háború alatt kicsúcsosodott magyar–osztrák feszültségeket, hanem az egymáshoz való viszony képlekenységét és rendezetlenségét is. Ettől az 1918 őszen egymástól eltávolodó és többnyire érdektelen, közömbös állásponttól kezdve nyomon követhetjük tizenkét kötetten keresztül, hogy miként alakultak és változtak a két ország kapcsolatát meghatározó legfontosabb események, anélkül azonban, hogy a bemutatottnál valójában intenzívebb és sokszínűbb kapcsolatrendszer mélységébe és komplexitásába bepillantathatnánk. A forráskiadásnak azonban nem az volt a célja, hogy az osztrák–magyar kapcsolatokat, vagy Ausztria egyes országokhoz fűződő viszonyát bemutassa, hanem az, hogy Ausztria külpolitikai aktivitását nagy vonalakban felvázolja. Összességében megállapítható, hogy az összegyűjtött dokumentumok képesek bemutatni a két világháború közötti osztrák külpolitika ívét, a világháborút követő korlátozott szuverenitás időszakától az 1938-ig újra bezűkülő mozgástér állapotáig.

Az 1993-ban megjelent I. kötet *A köztársaság önmeghatározása* alcímmel az 1918. október 21. és az 1919. március 14. közötti időszakot dolgozza fel. Ez gyakorlatilag az ideiglenes kormány, az Államtanács (Staatsrat) első ülése és a monarchia közös, likvidálási feladatokat ellátó külügyminisztériumának megszűnése között eltelt időszakot foglalja magába. Az I. kötet hosszú bevezetőjében Walter Rauscher segítségével az olvasó megismerheti a két világháború közötti osztrák külpolitikai apparátus működését és a döntési mechanizmusokat is. A 186 dokumentum egy területében és népességében jelentősen lecsökkent, bizonytalan, a szomszédos országok által veszélyeztetett államhatárokkal rendelkező alpokbeli kis köztársaság kezdeti nehézségeit, külpolitikai kiettségét mutatja be. Miközben a politikai vezetés és a lakosság is kételkedett az összezsugorodott állam életképességében, a kölcsönös konszenzuson alapuló nagykoalíció a Habsburg Monarchia politikai kultúrájának örökségeként felfogható józan pragmatizmussal¹⁹ törekedett megtalálni Ausztria helyét a francia dominanciájú Közép-Európában. Ez a hozzáállás és kényszerűségből fakadó alkalmazkodó képesség végigkísérte az egész osztrák külpolitikát az 1938-as Anschlussig, az osztrák államiság megszűnéséig. A tizenkét kötetnyi sorozat nagy erénye, hogy az osztrák külpolitika mozgásterét igyekezett közép-európai kontextusba ágyazva, a nemzeti határokat átlépő nézőpontból bemutatni. Arra azonban már nem vállalkoztak az egyes kötetek, hogy dokumentumokkal szemléltessék, és részletezzék Ausztria szomszédos országokkal

¹⁹ Carlo Moss: Habsburg post mortem. Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie. Wien 2016. 77.

fenntartott diplomáciai kapcsolatainak hullámzását. Az I. kötet Magyarországra vonatkozó dokumentumai sejtetni engedik a két ország egymás iránti kezdeti viszonylagos közömbösségét. Mindkét ifjú vesztes államnak kisebb baja is nagyobb volt annál, mint hogy az egykori partnerrel foglalkozzon. Ezt a közömbösséget szemlélteti, hogy a 186 dokumentumból maximum 7 darab foglalkozott valamivel részletesebben Magyarországgal. Egy dokumentumot azonban mindenképpen hiányol a recenzius ebből a kötetből, különösen azért, mert az úgynevezett Burgenland-kérdésnek a II. és a III. kötet is nagy teret szentelt: az 1918. november 18-ai minisztertanácsi jegyzőkönyvet, amelyben Karl Renner, szociáldemokrata ideiglenes kormányfő betérjesztette Ausztria igényét Nyugat-Magyarországra.²⁰

A II. kötet az 1919. március 15. és szeptember 10. közötti osztrák külpolitika meghatározó problémáit mutatta be 169 dokumentum segítségével. 1919. március 15-én kis átalakítással megalakult a második Renner-kormány, amely még továbbra is nagykoalíció volt a szociáldemokraták, a keresztényszocialisták és a nagynémet párt között. 1919. szeptember 10-én a kormányfő aláírta Saint Germain-en-Layeben az osztrák békeszerződést. Ebben az időszakban az osztrák külpolitikát természetesen módon a lehető legkedvezőbb békefeltételek elérése motiválta, amely arra ösztönözte a külpolitika irányítóit, hogy folytassák a győztesek által diktált kereteket és feltételeket elfogadó politikát (Erfüllungspolitik). Ennek a teljesítési politikának a hátterében nemcsak a monarchiabeli pragmatikus és rugalmas politikai kultúra állt, hanem az ifjú köztársaság egy valóban húsba vágó szükséglete is: a lakosság élelmezési nehézségei, amelyek jelentős részben a magyar és az osztrák birodalomrész eltávolodásával függték össze, közel sem értek véget a háborúval. Az osztrák élelmiszerellátásban korábban szerepet játszó utódállamok tudatosan tovább neheztették az osztrák lakosság ellátását. Az új csehszlovák állam éppen úgy megtagadta a cukor- és szénzállítást politikai és területi előnyök elérése érdekében, mint azt a magyar Károlyi-kormány is megtette a gabonaszállítás kapcsán. Az osztrák vezetés nem tehetett mást, a győztes államoktól kért élelmiszersegélyt és élelmiszerre költhető kölcsönt, aminek ellentételezéseként jelentős állami tulajdont (erdők, műkincsek stb.) zálogosított el. A bécsi kormány figyelmét teljesen lekötötte a lakossági élelmiszerellátás biztosítása, a béketárgyalásra való felkészülés és a délszláv csapatok bevonulása Karintiába, így a magyar tanácsrendszer kikiáltása és a bolsevik hatalom kiépítése nem keltett túlzottan nagy visszhangot az osztrák politikai vezetés köreiben, pedig az szociáldemokrata többségű volt. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján a kormány tagjai nem is tárgyalták a kérdést, pedig a bajor Tanácsköztársasággal kapcsolatosan már április 11-én, négy nappal annak kikiáltása után egyeztettek és

²⁰ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Archiv der Republik (a továbbiakban: AdR) Bundeskanzleramt (a továbbiakban: BKA) Staatsratsprotokolle 36. am 18. November 1918.

állást is foglaltak.²¹ A két tanácsköztársasághoz való viszonyt elsősorban Otto Bauer szociáldemokrata külügyminiszter alakította, s ezzel kapcsolatban több dokumentumot is olvashatunk a II. kötetben. Renner kancellár augusztus elején, már a magyar baloldali diktatúra bukását követő napon, ismét a nyugat-magyarországi kérdés aktualitását emlegette, amelynek részleteivel több mint egy tucat dokumentum foglalkozott a kötetben. Hiányérzetet kelt azonban, hogy nem esett szó az osztrák kormány által a magyar Tanácsköztársaság vezetőinek és családtagjainak biztosított menedékjogról. A szociáldemokrata és kommunista magyar kormánytagok augusztus elsején megérkeztek Ausztriába, az osztrák minisztertanács azonban csupán egy héttel később tárgyalta ügyüket.²² Ez az egy hetes időhúzás azonban arra utal, hogy a szociáldemokrata kormánytagok egymás között előre egyeztettek a döntésről, és a konzervatív-nagynémet koalíciós partnereiket kész tények elé állították a magyar tanácskormány tagjainak de facto biztosított menedékjogával kapcsolatban.

Az *Ausztria az utódállamok rendszerében* címet viselő, harmadik és egyben legtöbb dokumentumot (302 darab) tartalmazó kötet 1996-ban látott napvilágot, és az 1919. szeptember 11. és 1921. június 10. közötti időszak válogatott osztrák külpolitika iratait tartalmazza. Az első világháborút lezáró békeszerződés kijelölte Ausztria számára a végleges külpolitikai és belpolitikai kereteket, amelyek mentén a politikai vezetés az osztrák „Erfüllungspolitik” irányvonalait meghatározta. Mivel a saint-germaini békeszerződés – ahogy a korábbi német versailles-i is – megtiltotta a két német állam egyesülését, ennek ellensúlyozására az osztrák vezetés az 1920-as években aktív Népszövetség-politikát folytatott. A bécsi külpolitikai aktivitás két világháború közötti másik állandó eleme az osztrák gazdaság „életképtelenségének” ellensúlyozását szolgálta, aminek következtében az osztrák külpolitika gyakorlatilag az 1920-as évek utolsó harmadáig többnyire a gazdaságpolitika szolgálatában állt. A népszövetségi-politika és a gazdaság szanálására irányuló politika érdekében Bécs mindvégig aktívan törekedett egy pozitív országgép kialakítására. Ennek érdekében szakított a birodalmi hagyományokkal és egyre inkább egy a kisállamiság kereteit elfogadó, beilleszkedő ország képét igyekezett sugározni magáról. Ennek egyik megnyilvánulása volt a jószomszédi, de nem túl szoros politikai kapcsolatok szorgalmazása az utódállamokkal. A magyar–osztrák kapcsolatok alakulása ekkor még igen távol állt a jószomszédi viszonytól. 1919 őszén az egyik kapcsolatot terhelő téma a Tanácsköztársaság vezetőinek nyújtott menedékjog volt. A másik magyar vonatkozású problémakör, a nyugat-magyarországi kérdés volt. A tizenkét kötet dokumentumait áttekintve a dokumentumok száma alapján a szerkesztők a magyar–osztrák kapcsolatok

²¹ ÖStA AdR BKA Kabinettsratsprotokolle (a továbbiakban: KRPr) 36. am 11. April 1919

²² ÖStA AdR BKA KRPr 36. am 8. August 1919

tekintetében a mai Burgenland hovatarozása körüli kérdéskört tekintették a legfajósúlyosabb témának. Megjegyzendó ugyanakkor, hogy az 1990-es években kiadott kötetek bevezetőiben a Magyarországgal kapcsolatos szóhasználat és narratíva helyenként utólagosan megkérdőjelezhető. A III. kötet bevezetőjében Walter Rauscher Magyarországgal kapcsolatos megfogalmazása is idejétmúlnak tekinthető – már annak 1996-os megjelenésekor is az volt –, amikor például azt írta, hogy „Magyarországon, ahol 1919 nyarán a reakció Horthy Miklós ellentenger-nagy vezetésével elúzte Kun Béla tanács hatalmát”.²³

A IV. kötet az *Államcsőd és a genfi szanálás között* alcímmel 1998-ban jelent meg, 168 darab 1921. június 11. és 1922. november 6. között keletkezett külügyi dokumentumot tartalmaz. A kötet első felét a Burgenland hovatarozása körüli polémiák, tárgyalások és a népszavazás kérdése, a velencei-megállapodás uralja. IV. Károly második visszatérési kísérlete nem váltott ki az osztrák külpolitikai vezetésben és a közvéleményben túl erős visszhangot, így ez a kötet is csak néhány dokumentum erejéig foglalkozott a témával. Klaus Koch bevezetőjében Magyarországgal kapcsolatban „Horthy-rendszerrel” beszél, amely a Burgenland elleni magyar katonai akciókat hallgatólagosan támogatta.²⁴ A kötet második fele Johannes Schober egykori bécsi rendőrfőnök első kancellárságának sikeres külpolitikai állomásait ismerteti. Ha a bevezető nem is emelte ki, de a dokumentumok egyértelműen azt tükrözik, hogy Ausztria Magyarországhoz fűződő viszonyát pozitívan befolyásolta a kancellárcsere. Míg a szociáldemokrata Karl Renner a keresztény-konzervatív magyar vezetéssel – az ideológiai ellentétek miatt is – kevésbé volt képes, illetve hajlandó konszenzusos együttműködésre, addig a pártonkívüli, nagynémet orientációjú, monarchiabeli hivatalnok, Schober kancellárságának idején jelentősen javultak a magyar–osztrák kapcsolatok, amit a két ország közti 1922-es kereskedelmi szerződés is tükrözött.

2002-ben látott napvilágot az V. kötet, amely egy 1922. november 7. és 1926. június 15. közötti külpolitikai dokumentumválogatást tartalmazza. A közel négy év külpolitikai eseményeinek bemutatásához a szerkesztők mindössze 120 dokumentumot választottak ki, amelyek központi témáját az alcím, *A Népszövetség felügyelete alatt* plasztikusan szemlélteti. Az 1922 késő őszen aláírt, Ausztria pénzügyi stabilizálását szolgáló genfi kölcsönszerződés értelmében a pénzek felhasználását a Népszövetség felügyelte, ami egyet jelentett az osztrák állam pénzügyi

²³ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band III. Österreich im System der Nachfolgestaaten. 11. September 1919 bis 10. Juni 1921. Hrsg. Klaus Koch – Walter Rauscher – Arnold Suppan. Wien 1996. 15.

²⁴ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band IV. Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung. 11. Juni 1921 bis 6. November 1922. Hrsg. Klaus Koch – Walter Rauscher – Arnold Suppan. Wien 1998. 11.

szuverenitásának korlátozásával. 1926. június 20-án ért véget az ország pénzügyi kontrollja, mikor a holland Alfred Zimmermann népszövetségi főbiztos befejezte ausztriai tevékenységét. A békeszerződés értelmében azonban a Népszövetség katonai felügyelete továbbra is fennmaradt Ausztriában, ahogy Magyarországon is. A tényleges katonai és pénzügyi felügyelet mindkét vesztes országban az 1927–1928-as esztendőig elhúzódott. A kötet dokumentumai jól tükrözik az egyre nagyobb szerephez jutó úgynevezett „utazódiplomácia” (Reisediplomatie) eredményeit. Ignaz Seipel kancellár gyakori külföldi tárgyalásai Ausztria 1920-as évekbeli külpolitikai alapelveinek, a jószomszédi viszony ápolásának szimbolikus megnyilvánulásaként is értelmezhetők. Ezek az utak nemcsak az ország külpolitikai izoláltságát csökkentették, hanem az ország nemzetközi presztízsét is növelték. A kötetben tárgyalt közel négy esztendőt figyelembe véve Bécs viszonya a szomszédos országok közül egyedül Olaszországgal kezdett csak romlani Mussolini erőszakos dél-tiroli olaszosító politikája miatt. A kancellár 1924-es budapesti látogatása egyenesen a magyar–osztrák jószomszédi viszony demonstrálását szolgálta. Ekkor Seipel és Bethlen eszmét és tapasztalatot cseréltek a népszövetségi kölcsön és a pénzügyi szanalás kapcsán. Az osztrák és a magyar kormányfők közötti személyes találkozás, illetve számos államközi szerződés ellenére a két ország viszonyát Seipel úgy jellemezte, hogy „jó, de igen hideg”.²⁵

A 2004-ben megjelent VI. kötet is közel négy év eseményei közül válogatott. Az 1926 nyári népszövetségi pénzügyi felügyelet végétől 1930. februárig tartó időszak a *Szuverenitás évei* alcímet kapta. Ekkor a közép-európai erővonalakban újabb eltolódás ment végbe. 1926-ban Ausztria a Népszövetség tagja lett, s tagságát az 1930-as évek második felében az erősödő német–olasz nyomás ellenére sem volt hajlandó feladni.²⁶ Ausztria mozgásterének és presztízsének növekedésével párhuzamosan az 1925-ös locarnoi szerződés óta, a „Keleti-Locarno” hiányában Csehszlovákia Duna-medencei vezető pozíciója gyengülni kezdett, miközben 1927 után a fasiszta Olaszország érdeklődése jelentősen megnőtt a régió iránt. A szerkesztők ezeket az éveket Ausztria külpolitikailag legkevésbé terhelt időszakának tartják,²⁷ ami mindenképpen Seipel kancellár diplomáciai és államfői sikereinek is köszönhető. Noha a bevezető megemlítette és néhány dokumentum utalt is a prelátus szélsőjobboldali félkatonai szervezetekhez, a Heimwehrekhez

²⁵ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band V. Unter der Finanzkontrolle des Völkerbundes. 7. November 1922 bis 15. Juni 1926. Hrsg. Klaus Koch – Walter Rauscher – Arnold Suppan. Wien 2002. 833. dokumentum.

²⁶ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band XI. Im Schatten des Nationalsozialismus. 27. Juli 1936 – 27. September 1937. Hrsg. Klaus Koch – Elisabeth Vyslonzil. Wien 2016. (a továbbiakban: ADÖ XI.) 1706. dokumentum.

²⁷ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band VI. Jahre der Souveränität. Hrsg. Klaus Koch – Walter Rauscher – Arnold Suppan. Wien 2004. 7.

való közeledésére, amely hosszú távon az osztrák belpolitika végzetesen két táborra szakadását eredményezte. A válogatásból teljesen kimaradtak azok a dokumentumok, amelyek a Heimwehrek igen intenzív olasz, magyar és német kapcsolatait tükrözik, pedig ezek a korabeli államközi kapcsolatokat is jelentősen befolyásolták.²⁸ A két világháború közötti időszakról foglalkozó osztrák történetírás az Ausztria fasizálódásában nem elhanyagolható szerepet játszó külföldi Heimwehr kapcsolatokról mind a mai napig alig vesz tudomást. Noha Kerekes Lajos témába vágó írásai ismertek az osztrák kollégák előtt is, a legújabb, Lothar Höbel, a Bécsi Egyetem professzora által jegyzett, Heimwehrről megjelentetett munka sem szánt elegendő figyelmet a szélsőjobboldali, paramilitáris szervezet külföldi kapcsolatainak.²⁹ A recenzens hasonlóképpen meglepődött azon a tényen, hogy a kötetbe beválogatott 186 dokumentum közül csak igen kevésnek van magyar vonatkozása. Az 1928. január eleji szentgotthárdi fegyverbotrányon³⁰ és egy rövid, Burgenlandot érintő kitérésen kívül alig esett szó Ausztria keleti szomszédjáról. A magyar–osztrák közeledés pedig éppen 1928–1930 között érte el első csúcspontját, amikor Bethlen miniszterelnök és Seipel kancellár, majd utódja Schober személyes találkozásai alkalmával egy irányba hangolták külpolitikájukat, annak ellenére, hogy Németországhoz kapcsolódó elvárásaik és terveik már ekkor erősen különböztek egymástól.³¹ Ezekben az években Bethlen több alkalommal is közvetített Ausztria, Olaszország, sőt Németország között, amitől az általa képviselt német–olasz–osztrák–magyar revíziós blokk megvalósításának elősegítését remélte.

A 2006-ban megjelent VII., *Osztrák–német vámunió* alcímű kötet 163 darab, 1930. február 12. – 1931. szeptember 11. között keletkezett dokumentumot közölt. A 19 hónap eseményei azt mutatják be, hogy Ausztria két világháború közötti igen rövidke teljes külpolitikai és belpolitikai szuverenitása miként ért véget a nem kellően előkészített, sikertelen német–osztrák vámunió-tervezet, valamint az Ausztriába és egész Közép-Európába begyűrűző világgazdasági válság következtében, ami a bécsi Creditanstalt Bank összeomlásával vette kezdetét. Mindez jól tükrözi azt a ténytet, hogy a két világháború közötti Közép-Európa

²⁸ Bővebben erről lásd *Murber Ibolya: A felíveléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai (1927–1929). Külügyi Szemle 1. (2010) 2. sz. 129–172.*

²⁹ *Lothar Höbel: Die Heimwehren und die österreichische Politik 1927–1936. Vom politischen „Kettenhund“ zum „Austro-Fascismus“?* Graz 2016.

³⁰ Bővebben a témáról lásd *Murber Ibolya: Az 1928-as szentgotthárdi fegyverbotrány nemzetközi összefüggései* In: Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. Szerk. Erdődy Gábor Bp. 116–123.

³¹ Bővebben a kérdéstről lásd *Murber Ibolya: A magyar külpolitika és az Anschluss-kérdés 1927–1932 között.* In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp. 2015. 483–497.

intenzitásában ugyan hullámzó, de állandó válságállapota elsősorban gazdasági okokra, a világgazdasági versenynek kitett kis nemzetgazdaságok sérülékenységére és kifizető teljesítőképességére vezethető vissza. Ez a világgazdasági kitétség és instabilitás kérdése végig követhető a tizenkét kötetben, sőt egyes kötetekben domináns szerepet is kap, mint például a IV. és VII. kötetekben. A magyar–osztrák kapcsolatok bemutatása terén ennél a kötetnél is hiányérzete támadhat a korszak ismerőjének. Az 1034. dokumentum ugyan részletezi, hogy 1930-ban Schober kancellár és Bethlen Budapesten megtárgyalták az osztrák–magyar barátsági szerződés tartalmát. Ennek hivatalos bécsi aláírására 1931. januárban került sor, amiről azonban nem közöltek a szerkesztők dokumentumot. Pedig nem érdektelen, hogy a szerződés titkos záradékában a szerződő felek megegyeztek abban, hogy „valamennyi őket érintő politikai kérdésben követeik útján állandó összeköttetést tartanak fenn, különösen azokban a kérdésekben, amelyek közös szomszédokra vonatkoznak”.³² Ezt a schoberi ígéretet a mindenkori magyar kormány egészen 1938-ig számon kérte a bécsi vezetésen. A dokumentumválogatás nagy erénye ugyanakkor, hogy plasztikusan szemlélteti a német–osztrák vámunió tervezetével kapcsolatos olasz és magyar egyet nem értést.

A kétéves kiadási ritmust megtörve a VIII. kötet három év kihagyásával, 2009-ben jelent meg *Ausztria a Közép-Európa-tervek középpontjában* alcímmel. Ez volt az első kötet, amelyet már nem a bécsi Oldenbourg Verlag és a Verlag für Politik und Geschichte adott ki, hanem az Osztrák Tudományos Akadémia saját kiadója. Ennek hátterében a már említett intézményi átalakítás állt. Az 1931. szeptember 12. és 1933. február 23. közötti, feszültségektől egyre terhesebb időszakban az osztrák külpolitikát meghatározó nagy kérdések a következők voltak: az osztrák és közép-európai pénzügyi válság elmélyülése, a lausanne-i kölcsönszerződés, az 1933 év eleji hirtenbergi olasz–magyar–osztrák fegyverbotrány, illetve Közép-Európa gazdasági és politikai rekonstrukcióját hirdető nemzetközi tervek (Tardieu, Briand, Beneš ilyen irányú tervei). A Duna-menti államok gazdasági együttműködésére irányuló tervek egyrészt a politikai akarat hiánya, másrészt az egyes nemzetgazdaságok erős konkurenciaviszonya miatt, még a masszív francia diplomáciai nyomás és pénzügyi motiváció ellenére is megbuktak. Míg a magyar vezetés főként revíziós megfontolásokból, addig Ausztria főként gazdasági érvek mentén reagált tartózkodóan ezekre a kezdeményezésekre. Ausztria 1931 novemberétől ismételen népszövetségi pénzügyi felügyelet alá került, egy újabb holland népszövetségi biztos személyében. Rost van Tonningen nemcsak az osztrák államháztartás kontrolljáért felelt, hanem személyes jó barátját, Engelbert Dollfuß kancellárt is

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztériumi Levéltár, Külügyminisztérium, K 64 Politikai osztály rezervált iratai 1930 20t sz.n./1930. Bp., 1930. aug. 8.

támogatta a parlamentáris demokrácia leépítésében és az autoriter hivatásrendi állam (Ständestaat) kiépítésében.³³ Dollfuß az egyre mélyülő olasz és magyar kapcsolatok mellett is törekedett egy alkalmazkodó és pragmatikus külpolitikai vonal megtartására, amelyre építve igyekezett a hitleri Németország ölelő karjai elől kitérni. Az 1932. november eleji első személyes Gömbös-Dollfuß királyszállási találkozórol olvashatunk ugyan (1247. dokumentum), azonban a többi ős és tél folyamán tartott, nem kevésbé lényeges témákról szóló személyes találkozókrol már nem válogattak be a szerkesztők dokumentumokat.

A 2014-ben megjelent IX. kötet 191 dokumentumot közölt az 1933. február 24. és 1934. augusztus 6. között eltelt hónapokból. Ez az első kötet, amelynek digitalizálására is sor került, így e-book formában is elérhető. Az *Ausztria a fasiszmus bűvöletében* alcím is jól jelzi, hogy a nemzetiszocialista Anschluss-törekvések ellensúlyozására Dollfuß egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki a fasiszta Olaszországgal és részben Magyarországgal. A kancellár és a Duce között a hivatalos államfői kapcsolatokon túl szinte baráti, személyes jó viszony alakult ki, amelynek pótlására vagy folytatására a kancellár 1934. július 15-ei meggyilkolása után utóda, Kurt Schuschnigg már nem volt képes. Természetesen Olaszország kihátrálása mögött nem Mussolini és Schuschnigg személyes nexusának hiánya állt, hanem a Duce nagyhatalmi, hódító tervei és az abesszíniai háború sikertelensége. Ezt a kötetet egyedül Walter Rauscher szerkesztette, aki a bevezetőben úgy fogalmazott, hogy a tárgyalt 17 hónap a 20. századi osztrák történelem legnehezebb időszakai közé tartozik. Nemcsak a gazdasági válság okozta nehézségek miatt, hanem mert Ausztria ismét a nemzetközi hatalmi politika „játékszerévé” vált.³⁴ A 33 oldalas bevezetőt Rauscher tematikusan megosztotta: az első felében a belpolitikai, a második részben a külpolitikai kontextust vázolta fel. Az Anschluss-hoz való viszony az egész korszakban meghatározó eleme volt mind az olasz, mind a magyar kapcsolatoknak. 1933–1934-ben még mindkét „baráti ország” az osztrák önállóság mellett foglalt állást, természetesen saját vélt vagy valós érdekei és szempontjai mentén. A kötet részletesen foglalkozik az 1934-es Római szerződések létrejöttével, bemutatja annak teljes szövegét és felvázolja annak nemzetközi fogadtatását is. Az intenzív magyar–osztrák kapcsolatok azonban alig kaptak teret a dokumentumválogatásban, amely tény azzal is összefüggésben állhat, hogy ekkor Ausztria számára az Olaszországhoz és Németországhoz való viszony volt a meghatározó. Magyarország nem lényegtelen, de inkább mellékes szereplőként jelent meg csupán a bécsi vezetés koncepciójában.

³³ Bővebben a témáról lásd *Peter Berger: Im Schatten der Diktatur. Die Finanzdiplomatie des Vertreters des Völkerbundes in Österreich, Meinoud Marinus Rost van Tonningen 1931–1936. Wien 2000.*

³⁴ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band IX. Österreich im Banne des Faschismus. 24. Februar 1933 bis 6. August 1934. Hrsg. Walter Rauscher. Wien 2002. 7.*

A 2014-ben megjelent *Mussolini és Hitler között* alcímet viselő X. kötet az 1934. augusztus és 1936. július közötti hónapokból közölt 184 dokumentumot. Ezek kirajzolják az osztrák külpolitikai-diplomáciai események fő vonalát abban az időszakban, amikor Ausztria számára a belpolitikai és a külpolitikai mozgástér egyaránt erősen beszűkült, szinte meg is szűnt létezni. Klaus Koch bevezető elemzésében három lehetséges alternatívát vázolt fel, amely a korabeli osztrák külpolitikai vezetés előtt nyitva állt: az olasz kurzust, a német utat és az osztrák önállóságért vívott küzdelem nemzetközi konfliktussá tételét.³⁵ A Magyarországhoz fűződő osztrák viszony alig-alig jelent meg a kötetben. Bécs elsősorban a Római Szerződések tagjaként tekintett Magyarországra. A Római szerződéseket aláíró országok képviselői még többször találkoztak ugyan Bécsben és Budapesten, azonban Olaszország kihátrálása már mindkét partner számára egyre nyilvánvalóbbá vált. Ez a tény elsősorban Ausztria önállóságát, illetve annak illúzióját fenyegette, a magyar vezetés nem értékelte mind ezt súlyos fenyegetésként. Az esetleges Habsburg-restaurációval összefüggésben megfogalmazott félelmek kapcsán is olvashatunk néhány magyar vonatkozású dokumentumot. Nyilván a bécsi vezetés nemcsak az olasz kihátrálást érezte, hanem a kezdeti magyar távolságtartást is, amely egyre inkább közömbösséggé vált. Ennek érzékeltetésére azonban a kiválasztott dokumentumok sajnos nem alkalmasak. Ez természetesen azzal is magyarázható, hogy az osztrák diplomácia számára a magyar kapcsolat továbbra is jóval kevesebb jelentőséggel bírt, mint az olasz vagy a német.

Két év szorgalmas munka eredményeként 2016-ban jelent az ADÖ-sorozat két zárókötetét is. A XI. kötet a *Nemzetiszocializmus árnyékában* alcímmel, az 1936 nyara és 1937 nyara közötti időszak osztrák külpolitikáját mutatja be 107 dokumentum segítségével. Klaus Koch bevezetőjében kifejtette, hogy Ausztria számára nemcsak az olasz és magyar támogatás hiánya okozott fejtörést, hanem az a tény is, hogy 1937-től az osztrák önállóság garantálását már egyetlen nyugati hatalom sem vállalta fel. Így a bécsi vezetés számára nem maradt más megoldás, mint a „józan pragmatizmus”.³⁶ Ez a hozzáállás a köztársaság 1918. késő őszi alapításakor sikeresnek bizonyult, 1937–1938 folyamán azonban már nem volt elegendő a szuverenitás megőrzéséhez, csupán az időnyeréshez. A német kapcsolatok bemutatása mellett az egyre gyengülő olasz és a végeredményben elutasított csehszlovák közeledési kísérletek kaptak nagyobb teret. Magyarországgal kapcsolatban az 1936. novemberi bécsi olasz–osztrák–magyar találkozó dokumentumai említendőek meg. A magyar intenciók arra irányultak, hogy a Római szerződéseket a politikai és gazdasági együttműködésen túl akár egy katonai kooperációvá is kibővítsék, azonban erre se

³⁵ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band X. Zwischen Mussolini und Hitler. 10. August 1934 bis 24. Juli 1936. Hrsg. Klaus Koch – Elisabeth Vyslonzil. Wien 2014. 11.

³⁶ ADÖ XI. 11.

az olasz, se az osztrák vezetés nem tartott igényt.³⁷ Baar-Baarenfels osztrák követ azt írta 1937. eleji jelentésében a bécsi külügyminisztériumba, hogy „a magyarországi közhangulat Ausztriával szembeni kifejezetten szimpatizálóknak tűnik, azonban nagy része nem hisz országunk tartós állami önállóságában”.³⁸

A sorozat XII. és egyben utolsó dokumentumkötete az *Ausztria az izoláció és az Anschluss között* alcímet kapta, amely plasztikusan mutatja be az Első Köztársaság 1937. szeptember és 1938. március közötti külpolitikai helyzetét. Arnold Suppan a közel 50 oldalas bevezetőjében az Anschluss-gondolat 1930-as évekbeli alakulását vázolta fel, amelyhez a korábbi kötetekből is felidézett dokumentumokat.³⁹ Ismertette az 1937 késő őszi nemzetközi helyzetet és Hitler háborús céljait, majd annak közép-európai összefüggéseit vette sorra. Külön figyelmet szentelt a Római szerződésekben részt vevő államok egyre gyengülő összetartásának, illetve Olaszország és Magyarország kihátrálásának is. A kevés magyar vonatkozású dokumentum is jól érzékelteti a magyar külügyi vezetés távolságtartását és nem egyszer cinikusan ható megjegyzéseit, amellyel az akuttá vált Anschluss-veszélyt igyekezett bagatellizálni.⁴⁰ 1938. március 13-án a nemzetiszocialista Németország elfoglalta Ausztriát, ezáltal megszűnt az osztrák önálló államiság. Ezzel a lehetőséggel a magyar és az olasz vezetés ugyan a kezdetektől számolt, de bíztak abban, hogy a számukra is veszélyeket rejtő német terjeszkedés a lehető legkésőbb következik be. Bethlen ezt 1927 tavaszi római útján úgy fogalmazta meg, hogy „akár akarjuk, akár nem, meglesz [az Anschluss – M. I.], és ezért Magyarország nem tesz, és nem is tehet ellene semmit”.⁴¹ Ez a vélemény Budapest osztrák-politikáját egészen 1938-ig meghatározta, amint ezt a forráskiadvány utolsó magyar vonatkozású, 1938. február 25-ei keltezésű dokumentuma is visszatükrözi.⁴²

Az ADÖ-forráskiadás közel negyedszázadot vett igénybe. Felvállalta és teljesítette azt a feladatot, hogy rekonstruálja az osztrák külpolitika főbb állomásait, kihívásait és eredményeit. A szinte áttekinthetetlenül sok iratfolyóméternyi levéltári anyagból választották ki a szerkesztők azokat a jellemző és informatív dokumentumokat, amelyek érzékeltették az osztrák külpolitika két világháború közötti meghatározó fordulópontjait. A dokumentumok kiválasztásában a nehézséget

³⁷ ADÖ XI. 1688. dokumentum.

³⁸ ÖStA AdR Außenpolitische Angelegenheiten, Neues Politisches Archiv 788 34.576. Bp. 1937. jan. 9.

³⁹ A két világháború közötti Anschluss-kérdés magyar külügyi megítéléséről bővebben *Murber Ibolya: Az Anschluss és a magyar külpolitika a két világháború között. Századok 149. (2015) 167–202.*

⁴⁰ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938). Band XII. Österreich zwischen Isolation und Anschluss. 28. September 1937 bis 15. März 1938. Hrsg. Walter Rauscher – Arnold Suppan. Wien 2016. (a továbbiakban ADÖ XII.) 1895. dokumentum.

⁴¹ Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. IV. Szerk. Karsai Elek. Bp. 1967. 53–54.

⁴² ADÖ XII. 1935. dokumentum.

egyrészt az óriási választék jelentette, másrészt pedig meg kellett találni az egyensúlyt az egyes témakörök között. A tizenkét kötetet figyelembe véve a szerkesztők 2016-ban egy sikeres projektet zártak le, amelynek eredményeként a két világháború közötti osztrák kül- és belpolitikai kérdésekkel foglalkozó szakemberek számára nélkülözhetetlen, elsődleges forrásgyűjteményt hoztak létre. Záró dolgozatok, diplomamunkák, disszertációk kiváló kiindulópontjaként szolgálhat az ADÖ-sorozat, vagy akár az egyes kötetei önállóan is. Másrészt az elmélyültebb, nagyobb áttekintésre törekvő tudományos munkákhoz további levéltári kutatásra van szükség, legyen szó a hagyományos vagy az új típusú diplomáciatörténetről.

Ami azonban a kötetek elérhetőségét illeti, nem egyszerű a magyar kutatók helyzete. Megvásárolhatóak ugyan az Osztrák Tudományos Akadémia kiadójánál,⁴³ azonban ezek ára átlagosan 70–100 Euro között mozog. Másrészt az osztrák történelemmel foglalkozó magyarországi könyvtárakban is csupán egy-két kötet érhető el, sehol sincs meg a teljes sorozat, digitális verziója is csak a IX. kötettől, 2014-től jelent meg. Így nagy valószínűséggel a kisebb gyengései ellenére is nagyszerű forráskiadvány – éppen a magas költségek miatt – sajnos nem válhat, nem válik majd a két világháború közötti magyar kutatók, szakdolgozók és doktoranduszok alap forrásgyűjteményévé.

SOURCE PUBLICATIONS AT THE BORDER OF OLD AND NEW DIPLOMATIC HISTORY

A Collection of Diplomatic Sources Relating to the First Austrian Republic
by Ibolya Murber

SUMMARY

It is a dominant feature of modern historiography that paradigm shifts follow each other at ever shorter intervals. Diplomatic history has long adhered to the markedly political historical approaches, sources and research methods that have traditionally characterised this sub discipline. However, under the influence of the late 20th century cultural and spatial turn, as well as that of the early 21st century digital turn, the theory and practice of “new diplomatic history” has recently started to crystallize, thanks mainly to Anglo-Saxon historiography. On the one hand, the present study presents from the perspective of this paradigm shift the twelve-volume series of Austrian foreign policy documents that came to a close in 2016. On the other hand, it seeks to establish the potential uses to which Hungarian historians can put these volumes containing Austrian foreign political papers from the interwar period.

⁴³ <https://verlag.oeaw.ac.at/Reihen/Aussenpolitische-Dokumente-der-Republik-Oesterreich-1918-1938> (letöltés 2017. aug. 23.).